KÖNYVISMERTETÉS

KAZIMIERZ LEWARTOWSKI: **Late Helladic Simple Graves. A study of Mycenaean burial customs.** BAR International Series 878. Oxford: Archaeopress 2000. 140 oldal, 44 táblázat, 4 kép, 5 térkép és egy rajzos tábla. ISBN 1 84171 079 2

A mükénéi kori temetkezési szokások 1980-as évek végétől meginduló intenzív kutatásának sorába (többek között R. Laffineur (ed.), *Thanatos. Les coutumes funéraires en Egée à l'Age du Bronze*. Aegeum 1, Liège 1987; R. Hägg-G. Nordquist (eds), *Celebrations of Death and Divinity in the Bronze Age Argolid*. Stockholm 1990; K. Branigan (ed.), *Cemetery and Society of the Aegean Bronze Age*. Sheffield 1998; W. Cavanagh-C. Mee, *A Private Place: Death in Prehistoric Greece*. SIMA 125, Jonsered 1998) jól illeszkedik Kazimierz Lewartowski a mükénéi kori egyszerű sírokról készült összefoglalása. A szerző egyszerű sír meghatározása alatt mindazon nem monumentális építésű sírtípusokat érti, melyek alapvetően egy temetkezés befogadására készültek. E definíció nagyrészt a gödör- és cisztasírokat és ezek változatait takarja, továbbá olyan kevésbé elterjedt temetkezési formák sorolhatók még ebbe a tág kategóriába, mint például az edénybe és barlangba temetkezés. Ennek fényében kizárta a tárgyalásból az olyan monumentálisabb építésű és több temetkezés befogadására készült sírtípusokat, mint a tholosz-, kamrasírok, tumulusok, aknasírok és épített sírok. A fenti sírtípusokban sokszor megtalálható, egy temetkezés maradványait tartalmazó gödörsírokat, falfülkéket sem vette bele az elemzett emléanyagba, ezek egy részét – a dromosokban megtalálható gödör- és falfülke sírokat – egy külön tanulmányban foglalta össze (K. Lewartowski, *Mycenaean Burials in Dromoi* in: E. de Miro-L. Godart-A. Sacconi (eds), *Atti e Memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia*. Roma 1996, 749–764). Az egyszerű sírtípusokat a kutatás eddig a kétségkívül a korszak fémjelének tekinthető kamra- és tholosz síroknál jelentőségükhöz és számarányukhoz képest jóval kevesebb figyelemre méltatta, szerepüket a korszak temetkezési gyakorlatában alábecsülte. Az egy temetkezésre használt sírtípus sajátosságából adódóan, számos olyan információt nyerhetünk, amelyekhez a tholosz és kamrasírok vizsgálatakor csak nehe-

zen, vagy elvétve jutunk, így pl. a bolygatatlan mellékletek összetételéről és síron belüli elrendezésükről. K. Lewartowski művének fő érdeme a mükénéi kutatás figyelmének ráirányítása a kutatásban e méltatlanul alulreprezentált sírtípusokra. Elsőként egy 1995-ben megjelent tanulmányában foglalkozott az egyszerű sírokkal, melyeket több szempontból összehasonlított a kamrasírokkal, és érdekes következtetéseket vont le a két sírtípust használó társadalmi csoporttal kapcsolatban (K. Lewartowski, *Mycenaean Social Structure: A View from Simple Graves* in: R. Laffineur-W.-D. Niemeier (eds), *POLITEIA. Society and State in the Aegean Bronze Age*. Aegeum 12, Liège 1995, 103–114). Az itt bemutatásra kerülő monográfiája az azóta végzett kutatásainak a téma egészét körüljáró összefoglalása.

Kronológiailag a szerző művében négy tágabb időrendi fázis szerint tárgyalta az emléanyagot: a koramükénéi időszak megfelel az aknasírok korának (MH III-LH I) és az LH II-III A1 fázisnak, az érett mükénéi időszak az LH III A-III B időszakkal azonos, a végső mükénéi időszak az LH III C fázist öleli fel és végül a submükénéi időszak. A négy fázis közül az utolsó három a mükénéi civilizáció egy-egy jól körvonalazható periódusának felel meg, azonban Lewartowski koramükénéi fázisát túl tágnak érzem, ugyanis ez az időszak két világosan elkülönülő kronológiai fázist takar (az átmenetiség jellegzetességeit hordozó aknasírok korát, és a kialakuló mükénéi kultúra első fázisát, az LH II-III A1 időszakot, azaz a „tulajdonképpeni” koramükénéi időszakot). A két időszak természetéből adódóan egymástól jól elválik mind a temetkezési szokások, mind az anyagi kultúra tekintetében.

A mű szerkezetileg három részre oszlik. A könyv első fele tartalmazza az összegyűjtött sírok vizsgálatán alapuló értelmező részt. A második rész alkotja a katalógust, mely tartalmazza az egyes sírokról rendelkezésre álló összes adatot. A harmadik részben pedig az író kutatásait, elemzéseit és az alkalmazott statisztikai módsze-

reket illusztráló, dokumentáló grafikonok, táblázatok, térképek, rajzok találhatók meg. A mű szerkezete egészében véve jó, azonban az egyes nagyobb alfejezet, mint például a sírmellékletek fejezetén belül a kerámiákról szóló rész, nem rendelkezik belső tagolással, ami pedig e tárgycsoport jellegéből adódóan elengedhetetlen lenne.

A könyv lényegi részét alkotó értelmező részben K. Lewartowski először az előforduló sírtípusokat és azok jellegzetességeit veszi sorra. A két leggyakoribb típust alkotó gödörsírokon és cisztasírokon belül, az előbbi esetben a sírfedés módja, az utóbbi sírtípusnál pedig az építésmód alapján különböztetett meg több változatot. Némelyik változat, mint például a kőlappal lefedett gödörsírok harmadik, a kőlapok alátámasztására szolgáló párkányzattal nem rendelkező típusa, mint ahogy a szerző is elismeri nem biztos, hogy a valós viszonyokat tükrözi: sokkal valószínűbb, hogy az ebbe a változatba sorolt sírok is rendelkeztek a lefedésükül szolgáló kőlapokat alátámasztó faragott párkányzattal, csak a talajviszonyok miatt nem maradtak meg, esetleg a terepi megfigyelések vagy a sírközlések hiányosságának tudhatók be. A sírtípusok tipológiai sajátosságainak ismertetése után kitér idő és térbeli elterjedésükre, kontextusukra (extramurális *versus* intramurális sírok) is.

Az értelmező rész második fejezetében az egyszerű sírokban megtalálható temetkezéseket elemzi különböző szempontok alapján: ismerteti a halottak síron belüli elhelyezésének változatos módjait, testhelyzetüket, tájolásukat, megvizsgálva az egyes eltemetési módok idő és térbeli elterjedtségét. A sírtípusok és az eltemetettek kora közti összefüggéseket vizsgálva érdekes következtetéseket sikerült a szerzőnek levonnia. Eszerint a cisztasírokba nagyobb számban temettek el gyermekeket, mint gödörsírokba a műkenéi időszak minden fázisában (24). Ugyanakkor e megállapításával ellentmondásban áll a számításait illusztráló 18. táblázat (115), mely szerint a koraműkenéi időszakban a cisztasírokban a gyermekek számánál kétszer akkora a felnőttként meghatározott temetkezések száma. Ez az arány a kamrasírok térnyerésével arányosan változott meg a műkenéi időszak rákövetkező két fázisában, melyből a szerző arra következtetett, hogy a műkenéi társadalom életkoron alapuló vertikális rétegzettséggel rendelkezett. Elmélete szerint a koraműkenéi időszakban még cisztasírokba temetkező társadalmi réteg felnőtt korú népessége az érett műkenéi időszakban már kamrasírokba temetkezett, míg ugyanennek a társadalmi csoportnak a gyermekkorú tagjainál a változás lassabb, gyengébb volt, körükben to-

vábbélt az intramurális temetkezési mód mellett az egyszerű sírokba temetkezés szokása is (24). E tetszetős hipotézisét, ahogy később megjegyezte (51), a mellékletek alapján sem bizonyítani sem cáfolni nem lehet. A temetkezések vonatkozásában elgondolását elméletben alátámasztja, hogy a koraműkenéi időszakban jóformán nem ismertek gyermektemetkezések kamrasírokból, az érett és végső műkenéi fázisban, azonban nagyszámban találunk gyermektemetkezéseket kamrasírokban, akik – elfogadva azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy a kamrasírok családi sírok voltak – minden bizonnyal az ugyanabba a sírba eltemetett felnőttekkel rokonságban álltak, de legalábbis azonos társadalmi csoportba tartoztak. Sokkal valószínűbbnek tartom azt az általa is hangoztatott tényt, hogy mindegyik sírtípust mindegyik életkori és nemi csoport temetkezésére használták, az arányok pedig általánosságban az egyes nemi és életkori csoportok meglévő arányát tükrözik (24). Az egyes sírtípusoknál tapasztalható kisebb arányeltolódások nem feltétlenül tükröznék valós aránybeli eltéréseket. Ezek az általános tendenciák azonban korántsem alakulnak egyformán a műkenéi kultúra egyes régióiban: eltérések figyelhetők meg az egyes életkori csoportok eltemetésére használt sírtípusokban és ezek kontextusában. Az eltérések még élesebben megmutatkoznak a műkenéi világ központjai és a periférikusabb területek összehasonlításában: a palotaközpontok térségében jóval hamarabb, gyorsabban zajlott le a népesség nagy részének áttérése a kamrasíros temetkezési módra, mint a periférikus területeken, ahol végig a műkenéi időszak folyamán kedveltebb volt az egyszerű sírokba temetkezés. A később megjelent és kevésbé elterjedt kamrasíros temetkezési mód azonban egyes területeken továbbélt a protogeometrikus időszakig is (vö. Elateia-Alonaki kamrasír temetője Phthiotiszban). Nem szabad azonban elfeledkezni arról a tényről, hogy a műkenéi világ központi területein is végig megtalálhatók, nem is kis számban az egyszerű síros temetkezések, melyek nem jelentik azt, hogy az egyik térség, település „provinciálisabb” lenne a másiknál, mint ahogy ezt K. Lewartowski például Argosz esetében feltételezte. Ugyanúgy nagy számban találunk egyszerű síros temetkezéseket Mükénében, Tirynsben, Pylosban, Thébaiban, mint Athénban és közelükben, azaz a legnagyobb palotaközpontok térségében. A műkenéi sírtípus választásával kapcsolatban K. Lewartowskinak a fejezet összefoglalásában leírt megállapításai fogadhatók el leginkább: a műkenéiek által használt változatos sírtípusok és a halottak ezeken belüli legkülönbözőbb elhelyezése nem

mutat merev temetkezési szokásokra (26). Ez a tény nemcsak az egyes temetőkön belül, hanem a műkénéi világ egészében megfigyelhető. Így csak általános tendenciák állapíthatók meg az emléktárgyak elemzéséből.

Az elemző rész harmadik fejezetét a sírmellékletek vizsgálata alkotja. A szerző sorra veszi az egyszerű sírokban előforduló összes tárgytypust, az alábbi főbb kategóriák szerint csoportosítva őket: kerámia, „gombok”, ékszerek és díszítmények, viseleti tartozékok (tűk, fibulák), figurák, fegyverek, eszközök és egyéb, ritkábban előforduló tárgytypusok (pecsétlők, kagylók, fémedények, lámpák, tükrök, állatsontok stb.). Az egyes tárgytypusok ismertetésénél státusz indexük meghatározása és a rendeltetésükről a könyv írásáig rendelkezésre álló ismeretek, elméletek felsorolása mellett a szerző részletesen kitér az egyszerű sírokban elterjedtségük mértékére, kedveltségére, regionális és időbeli meghatározottságukra, és a kontextusok, azaz extra- és intramurális sírok közti esetleges aránykülönbségükre. Behatóan elemzi az egyes tárgytypusok életkori és/vagy nem szerinti preferenciáját. Ez utóbbi aspektusnál hiányosságnak mondható, hogy az egy bizonyos életkori csoporthoz, és nemhez kapcsolt tárgytypus meghatározásánál nem tünteti fel az állítását alátámasztó konkrét példákat, vagyis a katalógus számokat, legfeljebb csak a példák számát említi. Ezek hiányában következtetései helyessége csak a katalógus hosszas átböngészésével ellenőrizhető. Példaként említeném az általa kizárólag csecsemők és gyermekek temetkezéseihez kapcsolt koraműkénéi kori arany és bronzgyűrűket (hat eset alapján): a katalógusban gyermektemetkezésként szereplő, gyűrűvel eltemetett, koraműkénéi kori halottak közül az egyik, a sír eredeti közlése szerint egy fiatal nő temetkezése volt (Orchomenos-Akropolis 1. sír – A. Delt 26 B (1971) 218–219), egy eset valóban gyermektemetkezéshez kapcsolható (Thébai-Dirkis 3. sír), a többi négy példát azonban a katalógus hosszas átvizsgálása után sem találtam meg. Így megállapításainak nehéz ellenőrizhetősége és adatainak többször téves volta miatt kérdéses, hogy az adott tárgytypus életkori és/vagy nemi csoporthoz kapcsolása mennyiben érvényes. A mellékletek közül leg hosszabban és legrészletesebben, mennyiségükből és jelentőségükből adódóan, a kerámiaedényekkel foglalkozik. A különböző edénytípusok közül a miniatűr edényeket (a végső műkénéi és submükénéi időszakon kívül), összhangban az eddigi kutatással, egyértelműen gyermekekhez köthető melléklettípusként határozza meg (28, 30). Jóllehet kis számban felnőttek temetkezései-

nek mellékleteként is előfordulnak, amint ez a vizsgálatát dokumentáló 24. táblázatból (118) is kitűnik. A kultikus edények kapcsán érdekes következtetésekre jut: véleménye szerint méretüktől függetlenül, az egyszerű sírokban szintén gyermekek temetkezéseihez kapcsolhatóak (28). Állítását a kamrasírok esetében nem látta igazolhatónak (30). Mindazonáltal érvei az egyszerű sírok esetében sem támaszthatók alá, ugyanis ezekből a sírtípusokból is ismerünk felnőttek temetkezéséhez kapcsolható kultikusnak tartott edényeket (pl. kompozit edényeket). Érvei bizonyos fokig érthetők, ha megnézzük, mely edénytípusokat sorolta a kultikus címke alá. Ezek az általánosságban rituális funkciójú edényformának tartott kompozit és gyűrűedények, valamint az általában profán funkcióval felruházott askosok és kalathosok (rhytonok nem ismertek egyszerű sírokból). Kultikus funkciót számtalan edényforma betölthet formai kialakításuktól, díszítésüktől függetlenül, kizárólag kontextusuk alapján (vö. például a szentélyekből nagy számban ismert, sokszor festetlen talpas serlegeket). A szentélyekből előkerülő jellemző edényformák közé sorolhatók még a rhytonok, kompozit edények és lapos tálcák. A speciálisan a temetkezéshez kapcsolható, halotti rítusokhoz kötődő edényformák közé tartoznak a libáció céljára használt különböző talpas csésze- és serlegformák, rhytonok és a talán ételáldozatot tartalmazó egyes táltípusok. K. Lewartowski által kultikusként meghatározott askosok és kalathosok azonban nem tartoznak a fenti kategóriák egyikébe sem. Az askosok egyik típusának (FS 195) funkcióját általában illatos olaj tárolásában határozza meg a kutatás (P. Misch, *Die Askoi in der Bronzezeit*. SIMA PB. 100, Jonsered 1992, 130, 137 a korábbi vélemények felsorolásával), másik típusát (FS 194) pedig valamilyen folyadék öntésére használhatták (Misch uo., 139: véleménye szerint kontextusuk alapján talán gyermekek etetésére szolgáltak). Az askosok ez utóbbi (FS 194) típusánál megállapítható, hogy kizárólag gyermekek sírjaiból kerültek elő, ezért talán K. Lewartowski – bár azt nem írja mi alapján – ezen edénytípus és kontextusát alapul véve kapcsolta – általánosítva – az általa kultikus funkciójúként meghatározott edénytípusokat a gyermekek temetkezéseihez. Természetesen nem zárható ki az sem, hogy bizonyos kontextusokban ezen edényformák valóban betöltötték kultikus szerepet, azonban ezt a rendelkezésünkre álló információk alapján sem bizonyítani sem cáfolni nem lehet. Szintén gyermekekhez köti az úgynevezett szoptatós edények típusát, elfogadva az edénytípus nevéből következő funkcióját (feeding bottle), noha ez a

rendeltetés nem feltétlenül fedi a valóságot, és semmiképpen sem általánosítható a több méretbeli és eltérő formai, felületi kezelésű változattal rendelkező edénytípusra. Az valóban igaz, hogy nagyszámban gyermekek temetkezései mellől kerülnek elő, azonban nem mindegyik típusa kapcsolódik kizárólag ehhez az életkori csoporthoz. A többi edénytípusnál is, általános tendenciákat állapított meg egy-egy életkori csoporthoz tulajdonításukban: így például gyermekekhez kapcsolja (legalábbis az érett műkenéi fázistól a subműkenéi időszakig) a folyadék öntésre és ivásra szolgáló edénytípusok többségét (30), a korsókat és egyéb tárolóedényeket pedig megfigyelése szerint ugyanebben az időszakban inkább felnőttek mellé helyezték (30). Ezen következtetéseit úgy interpretálta, hogy a gyermekek eltemetéséhez kapcsolódó temetkezési rítusokban – melyek véleménye szerint a felnőttekénél komplexebbek voltak – fontos szerepet töltöttek be a különféle folyadékokkal (bor, tej vagy víz) bemutatott szertartások (30). Feltételezései a gyermekekhez kötődő, a felnőttekénél bonyolultabb temetkezési rítusokról kicsit merészsnek tűnnek. K. Lewartowski is elismeri, hogy elméletét nem támasztják alá a kamrasírok intakt temetkezéseinél megfigyeltek, ahol nemcsak, hogy a kultikus edények és a folyadék öntésre és ivásra szolgáló edényformák és a gyermekek temetkezései között nem mutatható ki kapcsolat (nagyjából egyforma gyakorisággal fordulnak elő a két életkori csoport között), de az olyan egyértelműen, mások által is gyermekekhez kapcsolt edénytípusok, mint a „szoptatós edények” is ismertek felnőtt temetkezések mellékleteiként. Az edénymellékletek funkcionális összetételét vizsgálva a szerző megpróbál néha egymással elmentmondásban álló következtetéseket is levonni, azonban az összefoglaló táblázata (30. táblázat, 121) alapján nem derülnek ki azok a regionális különbségek, amiről beszél, és a táblázatban közöltek alapján semmilyen lényegi összefüggés nem vonható le a funkciójuk szerint csoportosított különböző edénytípusok síronkénti összetételéből. A sírmellékletek más típusai és egy-egy életkori csoport között is feltételez a szerző szorosabb kapcsolatot, megállapítása szerint például a gyöngyök tipikus csecsemő és gyermekmellékletek (35). Ez az állítása a kamrasírok esetében szintén nem felel meg a valóságnak. A terrakotta figurákat is általánosságban jellegzetes gyermekmellékletként határozta meg, annak ellenére, hogy egyszerű sírokból, a kamrasírokhoz viszonyítva kis számban ismerjük különböző típusait (39–40). A kevés antropológiailag meghatározott temetkezéshez kapcsolódó példány óvatos-

ságra intene az ilyen általános következtetések levonását illetően. Az életkor és/vagy nem meghatározással rendelkező temetkezéseken alapuló, és így életkorhoz és/vagy nemhez köthető mellékletek meghatározását a szerző statisztikai módszerrel, az ún. diszkrimináns analízissel egészítette ki, mely alapján a nem meghatározott temetkezésekből ismert tárgyakat is korhoz és/vagy nemhez lehet kötni. Vizsgálatát három tárgykategóriára alkalmazta: gyermekekre, felnőttökre és felnőtt férfiakra, az antropológiailag meghatározott referencia csoport szűkre szabott kerete következtében. Elemzésének eredményei általánosságban megerősítették a kor és nem meghatározással rendelkező temetkezésekből nyert adatokat (39–43. táblázat, 127–131). Egyes pontokon azonban, így például a kagylók esetében a kettő között eltérés tapasztalható: az antropológiailag vizsgált esetek többségében a kagylók gyermektemetkezéshez kapcsolhatók, a diszkrimináns analízis a késő műkenéi időszakban férfiakhoz kapcsolódóként határozta meg ezt a tárgytípust. A mellékletek és melléklet együttesek komplexitásának és típusvariációjának méréséhez a szerző az úgynevezett státuszanalízist használta, melyet két adatkészleten tesztelt, mindkét esetben kizárólag az intaktnak mondott sírokat véve alapul. Az első kategória általános tárgytípusokat tartalmazott (22. táblázat, 118), a másodikban pedig már pontosabban meghatározott tárgytípusok szerepeltek (21. táblázat, 117). A két adatsorban található tárgytípusok státuszindexeit a 26. és 27. táblázatban foglalta össze (119), azonban a nyert értékekből nem vont le következtetéseket az eltemetettek társadalmi helyzetére, rangjára vonatkozóan, mint azt a könyv bevezetőjében is jelezte. Célja a módszerrel egyszerűen a leletanyag komplexitás szerinti osztályozása volt, melyet régiók szerint hasonlított össze. Eszerint a mellékletek komplexitása a koraműkenéi időszakban a legmagasabb Attikában és érdekes módon Thesszáliában (Volos térségében) volt, az érett műkenéi időszakban már Argolisz jóval megelőzi e téren a fenti két régiót, a subműkenéi időszakban pedig már Euboia, Argolisz és Attika vezető szerepe rajzolódik ki. A régiókon belül a leggazdagabb mellékletekkel rendelkező egyszerű sírok természetesen a palotaközpontok körül csoportosulnak. A harmadik statisztikai módszer, melyet K. Lewartowski a hasonló jellegű mellékletekkel rendelkező temetkezések csoportosítása céljából végzett a Csoportanalízis (*Cluster analysis*) volt (44. táblázat, 132–134), azonban a vizsgálat nem hozott kézzelfogható eredményt. A három statisztikai módszer közül a legeredményesebbnek

a diszkrimináns analízis mondható, mely jelentős eredményeket hozott a kor és nem specifikus sírmellékletek meghatározásában. A szerző által alkalmazott statisztikai módszerek csak általános következtetések levonására voltak alkalmasak. E módszerek hasznossága leginkább egy-egy temető adatainak statisztikai módszerekkel való kiértékelésénél, elemzésénél mutatkozik meg. A regionális eltérésekre pedig a több temetőből nyert eredmények összehasonlítása vethet igazán fényt. Minden bizonnyal, mivel egyszerű sírok csak kevés esetben alkotnak önálló temetőt (például Volos-Nea Ionia) és mivel vegyes sírtípusú temetők elemzésével a szerző nem akart eltérni választott témájától, vizsgálatát inkább csak általános tendenciák felvázolását lehetővé tevő adatokra alapozta.

Az egyszerű sírok vizsgálatánál elengedhetetlenül fontos összehasonlításuk a kor más sírtípusaival, elsősorban a korszak legelterjedtebb sírtípusával, a kamrasírokkal. A két sírtípus összevetése nagyrészt a melléklettípusok összehasonlítására korlátozódott. A kamrasírok közül 303 intakt temetkezésből álló mintát választott ki. Azonban nem közölte, melyek ezek a temetkezések, így sem a kronológiai sem a területi besorolásuk nem állapítható meg. A két sírtípusban található mellékletek közül a kamrasírok rendelkeztek gazdagabb és szélesebb repertoárt felvonultató mellékletanyaggal, azonban előfordultak viszonylag szegény sőt melléklet nélküli temetkezések is ebben a sírtípusban. Ennek következtében, ahogy K. Lewartowski is elismeri, nem igazolható és nem is cáfolható hipotézise a műkénéi társadalom egyes rétegeinek áttéréséről az egyszerű sírtípusokból (főként cisztasírokból) a kamrasíros temetkezési módokra (51, lásd fentebb).

Az elemző rész negyedik fejezetét az előző három fejezet részletes vizsgálatára alapozva a temetkezési szertartások rekonstrukciója alkotja. Ebben a fejezetben összefoglalást ad a korabeli ábrázolásokra (Tanagra larnaxok), későbbi korok viszonyaira vonatkozó írott forrásokra és mai párhuzamokból nyerhető ismeretekre építve a műkénéi kori temetkezési szokások régészetiileg nem megismerhető részére, azaz a temetés során végzett, bemutatott rítusokra a halál beálltától a sír lezárásáig.

A mű második részét az 1999-ig publikációkban és előzetes jelentésekben megjelent sírok tel-

jességre törekvő katalógusa képezi. A sírokról minden közölt adat szerepel a katalógus tételekben, melyeket a szerző régiók szerint, ábécérendben állított össze. A katalógustételek némelyike az eredeti közléssel összehasonlítva téves információkat tartalmaz, mely egyrészt az eredeti forrás félreértéséből (például Kirrha 32. sír (PH4.25), melyhez K. Lewartowski két temetkezést kapcsolt, azonban a publikációban csak egy temetkezés szerepel), másrészt a sírokban talált mellékletek alapján az eltemetett korára vonatkozóan a katalógustételben az eredeti forrásban nem szereplő információk feltűntetéséből (például Argos-Charadrou (AR1.1), Pellanes-Spilies 1. sír (LA5.2) esetében terrakotta figura, illetve „szoptatós edény” alapján a sírt gyermektemetkezésként határozta meg), harmadrészt pedig a publikációban közölt adatok elírásából vagy figyelmetlen olvasatából (például Tiryns-Unterburg sírból (AR14.6) nem szteatit, hanem hegyikristály gyöngy került elő) adódnak. E zavaró hibák miatt a katalógust elsősorban a további kutatás jó kiindulópontjaként lehet csak használni, az eredeti publikációk átnézésétől azonban nem mentesít. Annak ellenére, hogy a szerző a könyv bevezetőjében megindokolja, hogy miért nem vette be a katalógusba a Tiryns-Unterburg területén feltárt, minden bizonnyal valamilyen katasztrófát követő hevenyészett temetkezéseket, véleményem szerint függelékként – kutatása teljességét illusztrálандó – mégis beilleszthette volna őket a katalógusba.

A könyv a téma jó és alapos összefoglalásának mondható, azonban sajnálatos módon egyes esetekben a szerző megalapozatlanul von le általánosító következtetéseket a rendelkezésre álló információkból. Mindazonáltal hangsúlyoznunk kell e sokévi kutatáson alapuló hatalmas munka érdemeit, melyben a szerző sokszor a csak hiányosan közölt előzetes jelentésekre tudott támaszkodni, melyek általában nem tartalmaztak antropológiai meghatározást és a sírokban talált mellékletet is hiányosan és általános kategóriák szerint meghatározva említették, általában minden illusztráció nélkül. Monográfiája, mint azt maga a szerző is többször hangsúlyozza, reményei szerint felhívja a figyelmet a leletanyagok sokszor elmaradó, teljes és részletes, tehát antropológiai elemzést is tartalmazó publikációinak szükségességére és fontosságára.

LEBEGYEV JUDIT